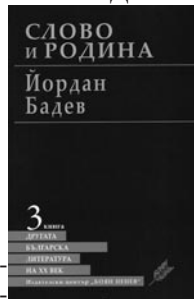

Божидар Кунчев

С ЧОВЕЧНОСТ И КУРАЖ

Посветените в съдбата на Йордан Бадев знаят за клеветите и неустовата омраза, съпътстващи посмъртната му участ. Май че никои друг от критиците и писателите ни, станали неудобни за режима след 9 септември, не е обсиран с толкова хули. Те са незаслужени, разбира се. Но не са напразно, защото постигат целта си. Бадев ще бъде забравен. Ще го изтрият като име от нашата литература. Но споменат ли го все пак, ще кажат нещо и за „бадевщината“. Знаем, че от името на Далчев пък ще произведат не по-малко негативното понятие „далчевщина“. Тези две умотворения на бездарие и омразата напомнят за неописуемата стагнация, случила се и в литературния живот след 1944 г. Поети като Далчев, издигнали литературата ни на европейско равнище, няма с какво да станат разбираеми и необходими за едноизмерните мозъци на новото „писателско“ братство. Нито Далчевата естетика, нито етиката му, пронизана от действителен хуманизъм, ще развълнуват трубадурите на новия порядък. А критици като Бадев, изобщо непочетени с вниманието, което заслужават, просто са превърнати в мишена. В предпочитана за гъло мишена, тъй като, докато още бъдещите му палачи само си мечтаят за победата, той разкрива действителната им същност. Стреляйки по него, те се изживяват като праведници. Подстрекатели и манипулатори, облагани от психозата, че със своите омрази са рицари на справедливостта и свободата, те са всъщност само жалка прислуга на тираните. Такива като тях са неизбежното зло, идващо с разместените пластове на историята, под които ще бъдат заринати толкова ценности и дори самият смисъл на живота. След време, както стана и у нас, хора като Бадев ще ги реабилитират. И отбелязвайки това, веднага се сецам за възклицието на Константин Павлов: „Убиват хора, а след това ги реабилитират. А? Как ви се струва?“

В един от броевете на „Работническо дело“ се казва следното: „С безпримерно усърдие, чрез колоните на в. „Зора“, Йордан Бадев взе палмата на първенството. Той сложи началото на фашистката литературна критика. Неговият лозунг бе един:

борба против всичко прогресивно. Като отделяше място в прогължение на повече от две десетилетия за най-незначителните писатели на реакцията и като не намираще избор на похвалите си, той отричаше без остатък новите поети и белетристи. Той тикаше съзнателно към фашизма неукрепналите или колебаещи се дарования.“ Тези думи са от времето на големия терор, с който се начева пътят към „сияйното бъдеще“. Казаното за Бадев е лъжа. Но кой да я опровергае в онези дни на страх и ужас. Дори онези, които го почитат и смятат за свой приятел, мълчат. А между тях ще се намерят и някои, поискали да бъдат отново „праведници“. И за да ги признаят за такива, те на свой ред ще се запишат в хора на клеветниците. Колко бързо те забравят за критическите му творби, спомагали и за тяхното налагане в литературата. Така в онези дни на „победата“, когато инквизицията и след това убит Йордан Бадев е намерил вече покой си в неизвестен гроб, ще започнат времената на гнусните лъжи по негов адрес. Но ето че настъпи друго време. Върнаха на сина му бащината къща. Софийската община кръсти улица на Бадевото име. Но хората, които минават по нея, едва ли знаят нещо за Бадев. Такива са странните особености на днешния ни ден. Превърнали сме в митове имената на нищожества, които постоянно виждаме на телевизионния екран. Медиите ни заливат с каква ли не информация за „политическата класа“, която основателно ще бъде забравена. Пренаситени с непотребна информация, повечето от нас сме иначе невежи. Малко знаем за онова, което е в сферата на съгържателното и значимото. А самото време на Бадев, особено за младите, е вече далечна история. Само че не трябва да бъде така. Дори и за това, че и в миналото са уроците, които още не сме научили. Уроците по човечност, духовност и патриотизъм, по това как да живеем и какъв да бъде животът в страната ни. Затуй, твърде слаби ученици в това отношение, ние сме безпомощни пред агресията на една действителност с фалшиви ценности.

Но да се върнем към времето, когато Бадев е „безследно изчезнал“. Знае се, че нищо не може да изчезне по този начин освен човекът по време на терор. Това е времето на наредбата-закон за Народния съд, според която са съдени и членове на писателския съюз. Дошъл е часът на онези гаври, на които е така способна историята, сиреч човешкото безумие. Списъкът с жертвите на споменатия „закон“ е известен. В него е името на Владимир Василев, защото е бил „политик-организатор и проводник на литературната реакция у нас“. Това той навярно го е

извършил като критик и редактор на списание „Златорог“, за което днес казваме, че оставило дълбока следа в литературата. Там виждаме името и на Димитър Талев, който „писал фашистки статии във в. „Зора“. Същият Талев, който по чудо остава жив, хвърлен в един от лагерите, а после го интернират, за да го обрекат на още унижения. Талев, който ще напише онази знаменитата четирилогия, с която се гордеем. Там са имената и на редица други, също като Бадев „унизили писателското звание“. Това „унизили“ предизвиква размисъл, ако си представим житието и битието на казионните писатели от времето на социализма. Който го е позабравил, нека да разтвори „Загочните репортажи“ на Георги Марков и да прочете написаното за „литературното бламо“. Онези, които властват след смъртта на Бадев, ще унижават „писателското звание“, както никой преди тях. Те ще прославят с „творенията“ си наши и чужди диктатори. Ще превърнат писанията си в лъжа, така добре осребрена. И на още госта низости ще бъдат способни. Но при поредния обрат в историята никой от тях няма да „изчезне безследно“. Няма да попадне и в затвора. А въпроса за фашизма в литературата и доколко го има, немалко от тях ще си го тълкуват пак користо и преднамерено. Колкото до фашизма на Бадев, разбира се, че той не го споделя като идеология. Чужди му са били догмите за чистота на расата, за харизматични вождове и нов световен ред. Що се отнася до възможните му прегрешения като обществена фигура и литератор, излишно е да казвам, че не предполагат в никакъв случай убийството му. Вярно е, че и той като някои други писатели афишира, предимно като журналист, убеждението си за порядък и патриотизъм, напомнящо донякъде на официалното в пресата. Но това не означава, че го прави заради политическата конюнктура. Направил го е като патриот, като човек, изстрадал братоубийствените стълкновения в македонското движение. Направил го е със съзнанието на човек, който не иска в отечеството ни да се пролива кръв. Иначе за другото, за това, което Бадев е като критик, можем да бъдем още по-категорични. Защото дарбата му на честен критик е безспорна, а културата му, точните му рефлексии и неговата безпристрастност при оценката на художествените факти предизвикват и сега уважение. И заедно с това Бадев остава докрай верен на любовта си към родината, която е сред ключовите теми в творчеството му. Точно това е Бадев, една ярка фигура от времето между двете войни, но и заслужил поборник за освобождението на Македония. За нея той пише не-

веднъж, прибягвайки го перото на критика и мемоариста. И другото за Бадев, пак така съществено в облика му на литератор. Това е чувството му за дълг и отговорност. Критическите му занимания не са предпоставени от някакъв каприз, а се дължат на чувството му за дълг и отговорност. Много време Бадев работи като учител, за да остави трайни спомени у своите ученици. Дългът му го завежда в класната стая, защото изпитва потребността да просвещава и възпитава. Дългът и чувството за отговорност го карат да вземе и перото на критика и публициста. Това го отбелязва и Владимир Василев, рецензирал книгата му „Животът и изкуството“. Ето го написаното от него: „Из съзнанието си на човек, който принадлежи на литературата, той извежда и чувството си на отговорност за онова, което пише – преди всичко да бъде последователен. Обратно на онова въжеизграчеството у нас (днес да провъзгласяваш едного за олимпиец, а утре да го изкарваш гървар и тъпак), което означава липса не само на писателски, но и на личен морал.“

Защо тогава, нека пак да се запитаме, Бадев го сполетява тази трагична участ? Защо правят от името му символ на казионната критика, на ретроградното, както го разбират убийците му? Той се сдобива с тази участ, защото, писал против нацизма, често насочва критиката си и срещу болшевизма. Сдобива се с такава участ, защото истинската ретроградност и бездуховността са онази низост, която не разбира какво е да си въплъщение на ценности, така различни от партийното клише и догмата, от убогото разбиране на понятия като „родина“, „човечност“, „литература“ и „свобода“. Бадев, както споменах, ще го убиват и след смъртта му, и след 1989, когато пишат, че бил „идеолог и защитник на фашистката власт и на мракобесието в литературата“ и „един от идейните подбудители на погрома срещу прогресивната българска интелигенция“. Колко напомнят тези думи за другите, с които непосредствено след 9 септември го клеймят като „дългогодишен апологет на фашизма“. Напомнят и за изреченото тогава от един виден писател, че „Йордан Бадев изигра една съвършено отрицателна роля“. Но що за отрицателна е тази роля, след като критикът утвърждава писателя, който и сега смятаме за добри, а той пише утвърдително и за него. Любопитното е, че същият писател е подарил някога снимката си на Бадев в знак на приятелство. Няма да се питам в кой от двата случая писателят е бил искрен, защото, спомня ли си името му, всеки път изпитвам погнуса.

Към какъв погром подбужда критиката на Бадев, когато е писал положително и за тогавашните „леви“ творци? Какво е неговото мракобесие, след като винаги е смятал, че литературата трябва да бъде хуманистична, ангажирана и възпитаваща? Мракобесник ли е той, който притежава вярно чувство за нравствените и социалните конфликти на своята съвременност, за моралното разложение след Първата световна война, за егоизма и цинизма на богатите и властниците? И защото е внушавал, че трябва да се откажем от насието, независимо от идеите, които го оцветяват. Да прочетем например какво казва той за романа „Кръв“ на Константин Константинов. Осмисляйки посланията на романа, инкриминиран по-късно като „фашистки“, Йордан Бадев изпъква като хуманист и човек, решително отхвърлящ идеологията, която пледира за един античовешки модел на съществуване. Доста време след гибелта му един руски поет, репресиран от същата идеология, ще каже: „Всеки, който симпатизира на политическа система, унищожила шейсет милиона поданици заради укрепване на стабилността си, трябва да бъде освидетелстван като пълен идиот (Йосиф Бродски)“. И пак да се запитаме мракобесник ли е Бадев, написал и тези редове: „Когато на писателя е отнета елементарната свобода, идеи и отношения; когато не е свободен човек на свободна държава, а мобилизиран гражданин в партийна работа; когато делото му се смята за задължителна повинност с програмни задачи и средства – той страда неминуемо като творец, и рождбите му – като изкуство. Фактът, че германският расизъм и руският комунизъм си служат с абсолютно еднакви доводи против свободното изкуство, доказва най-убедително, че изкуството е преди всичко лично и свободно творчество, което по природата и задачите си трябва да стои над политико-обществените промени, които са всякога повече или по-малко временни.“ Но да приведем и друг цитат: „В надзвездни ли простори ще се движи художникът, или ще слезе долу, в подземията на труда – това трябва да става не по предписание на една или друга партийна или държавна власт, а по подсказване на личната му природа. В моя смисъл задължението, което се включва в утилитарния възглед за изкуството – да бъде то инструмент на обществена пропаганда, – е един ярем за писателя и тежка спънка за делото му. Единствената морална атмосфера, при която писателят може с успех и общи изгоди да упражнява своето призвание, е свободната художническа съвест, която далеч не налага отшелническо или quasi съзерцателско бягство от живота. Принципът

за самоцелно изкуство или „изкуство за изкуството“ далеч не означава „аристократично отвръщане“ от живота.

Възгледът за „бляскавата изолираност на писателя в кули от слонова кост“ е противната крайност на революционно-утилитарния възглед. Както е знайно, моя възглед има своите многобройни защитници.“ И в тази мисъл на Бадев е представата му, че творецът трябва да бъде свободен дух, личност с мироглед, която не гледа на призванието си като на пропаганда. Такива са за Бадев творци като Вазов и Пенчо Славейков, като Яворов. Защото според него те притежават неподкупна творческа същност и не се ръководят от предписанията на „една или друга партийна или държавна власт“, а само от личната си природа и художествената си съвест. Ето го написаното за тях: „Може би по-едностранни, но затова пък несъмнено по-задълбочени в известни посоки, Пенчо Славейков и Яворов показват също установена идейна линия, устойчиво отношение към големите въпроси на живота. Както у Вазова, и у тях имаме една внушителна вътрешна творческа и външна хармония. Нека отбележим, че при писатели с установен мироглед, който ги държи в отношение на постоянна взаимност със света, изключени са резки противоречия между творчески идеи и копнежи, от една страна, и жива воля, от друга. Кои би могъл да си представи, например, родолюбивия Вазов в срамни угоднически отношения с народни врагове, или гордия Пенчо в положение на просяк на вратията на министър на народната просвета, или борческия Яворов в унижен хленч пред някоя красавица.“

„Изкуството е, пише Йордан Бадев, само по себе си човечност и любов и с това вече достатъчно ободрява, освежава и стопля. За подтици на борците животът и партиите имат доста много средства. Изкуството не може без риск да се самоунищожи да служи като пряко, нарочно изковано оръдие за подтик на една активност, колкото ще да е тя велика и исторически оправдана. Да се постави изкуството в служба на „революционния дух на времето“, значи да се вмести то в рамките на една практическа цел, която, щом се осъществи, ще му отнеме и смисъла, и оправдаността, и въздействието му по-нататък. Нищо няма по-преходно от онова, което се нарича „дух на времето“. А истинското изкуство е онова, което надхвърля далеч своето време.“ Мисля, че критикът не бърка и този път. Споделеното от него е призната истина за изкуството и литературата като самостоятелни феномени, като онази креативност, без която в живота ни ще има по-малко човечност и любов, по-малко от

това, без което не може човешката ни участ, устремена към познание и смисъл. Само че тези или подобни разбирания, които изповядва още и Пенчо Славейков, се възприемат вече с откровен враждебност. Застъпниците на нашения социализъм налагат принудително няколко догми, заради които литературата ни, с малки изключения, става една „естетика на уличния позив“ (Ал. Вутимски). Днес убогите и творения са забравени. Те не говорят нищо на интелегентния читател, за когото Йовков не може да бъде реакционен романтик, както не са упадъчни и творбите на Яворов от „Безсъници“ и „Прозрения“. Отбелязвам го и това, защото някога налагаха и подобни характеристики.

Съумяхме да върнем мнозина имена за нов живот в литературата ни. Но спореното по отношение на Бадев и критическото му наследство не е достатъчно. На пръсти се броят публикациите за него. Тук ще се позова на две от тях. В едната, чийто автор е Розалия Ликова, се казва: „Големият жест, смелост и далновидност на Бадев беше, че той умееше да показва – ясно и открито – бедността на партийната литературна мисъл, недостига на понятия, с които боравеше партийната критика, „двуактната терминология“, с която си служеше, наивно делене на критика и художествена литература на „буржоазна“ и „партийна“. Засягайки основните недъзи на тази пролетарско-партийна критика, той сочеше нейното безкултурно, троглодитско отношение към голямото европейско литературно наследство, безпардонното, вулгарно отричане на всякаква съвременна литература, щом не е партийна и съветска.“ Авторът на другата публикация е Людмила Стоянова. Тя пише, че книгата му „Животът и изкуството“ е „ключ към естетическите търсения на цяла една критическа епоха“. Казва и това, че: „Да не е прочел Бадев на младини, е загуба за всеки българист, формирац професионално отношение към националната ни литература.“

Ето защо трябва да отдадем заслуженото на Бадев. Заради трагичната му гибел, но и заради перото му на критик, който и сега може да бъде четен с удоволствието, което ни дава таланта му критическа творба. Не са чак толкова много критиците, оставили дуря след себе си. Не е чак толкова богата литературата ни на имена, за да подминем и забравим някое от тях. Особено пък имената на онези, които в годините между двете войни предупреждават какво може да се случи на културата и народа ни, ако вземат връх безумните идеи за онова общество, което сме нарекли тоталитарно.

Приносът на Бадев е, че превръща критиката си в своеобразна обществена дейност, в послание, което от страниците на вестници и списания апелира за повдигане на моралното и духовното равнище на обществото. Приносът му е, че в сътвореното от най-добрите ни писатели той намира не само художествените му достойнства, но изтъква и качествата му да помага за самопознанието на обществото. За когото и за каквото и да пише, Бадев не забравя, че художественото слово е реакция срещу света, в който намаляват все повече пътищата към спасението ни. В този свят на случайности, на много болка и насилие, превърнато и в гържавна политика, литературата е пристан, където човек може да намери някакъв, макар и кратък покой. Но за да бъде това литературата, за да бъде и критиката истинска, Бадев изисква от онези, които са се посветили на тях, задължително да бъдат чужди на тесногърдото мислене. Критикът и писателят не трябва да са слепи роби на предписанията, които идват от различните идеологии и школи. Показателни са в това отношение следните мисли на Бадев: „Манията да се подрежда писателят в литературна школа и после да се критикува и цени според школата, произлиза от друга една обща мания в нашия духовен живот. При устна или писмена размяна на мисли или при спор нашият интелегент бе усвоил една характерна стратегия: да включи мисълта на противника си в програмата на някоя партия или в идеологията на някое учение и после да я критикува с цампите, които му са познати от партийния клуб. Така една ценна мисъл на Малинова можеше да се удави от либерали или от социалисти в „политическото бласто“ на демократическата партия или един спонтанен изблик на родолюбие на комуниста Кирков да се обругае като измяна към ортодоксалния марксизъм и пр. По същия начин една песен на Траянова можеше да се приеме като велика или нищожна според отношението на ценителя към... символизма. Сами по себе си значи мисълта на Малинова, чувството на Киркова и песента на Траянова не можеха да имат никаква стойност при тоя навик за сектантска критика. От тая мания не сме се отърсили за жалост и днес, макар че старите методи на партийна критика в обществения живот не се упражняват няколко години вече и поизвехтяха. Все пак и днес има литераторстващи, които зад всяка малка или голяма творба търсят преди всичко фирма, етикет. Самата творба със заложения в нея къс от дарованието и природата на създателя ѝ не ги вълнува, не ги интересува.“

Статиите на Бадев, включително и неговите рецензии, го представят като ерудит и познавач на литературата като развой и тенденции. И от приведените готук цитати се вижда, че той е литератор по призвание, критик със съдба и позиция, изследовател с качества и на литературен историк и теоретик. Познавач на френската литература и по-специално на френската критическа мисъл, информиран за най-новото и в европейския, и в светския литературен живот, следящ отблизо каквото става в стагнираната реалност в нацистка Германия и сталинска Русия, Бадев знае, че не може да има култура в условията на деспотизъм. Него го тревожи обезличаването на човека в съвременния свят, той се измъчва заради безпомощността на човешкия разум пред неправдата и абсурдите на света, в който живеем. Утехите си той намира в делото на големите ни предходници в историята и литературата, в убеждението си, че съзидателното у българина и поривът му към истината и красотата все още са налице. Затова той се радва на „лъчезарната поезия“ в прозата на Йовков, която „сгръва и просветлява душите и ги възвема към красота и човечност.“ Радва се и на сътвореното от Влайков, за да изтъкне: „Ако на някой мечтател, изморен и отвърнат от „машинизма“ на днешното време, му закопнее душата за тихата романтика на старото българско село – нека да разгърне Влайкова. У него няма нищо или почти нищо за града. Затова пък селото е обхванал в най-важните и най-интересните моменти от живота му и го е дал с любов към човека и с вяра в хубавото и доброто“. Радва се на създаденото от творците, които с талант и въгъхновение търсят един по-възвишен смисъл на живота.

Оставеното от него като литературен критик ще прочетем в книгите му „Скици на живите“ и „Животът и изкуството“. Ще го намерим във вестници и литературни издания от онова време, както и в неговия архив. Бадев подготвя и друга критическа книга, но тя няма да излезе. Някои от текстовете ѝ са поместени през 90-те години във в. „Литературен форум“. Творчеството му, нека да го повторя, е забележим момент в критиката ни. Изследването му „За романа въобще и за българския роман“, изследването му, наречено „Писатели и поети след войната“, статията му за Алеко и байганювцината, другите му статии – за съцината на критиката, за литературните школи, за писателя и неговия мироглед, – всичко това и не само то се чете и сега с интерес. Бадев е убедителен и въздействащ. Заг всяка от статиите му са необходимите сериозни проучвания и

гълбокото вникване в духа на едно или друго време, в специфичното за неговия климат и за художествените тенденции в него. За каквото и да пише, каквато и да е неговата тема, той тръгва от идеята, че литературата трябва да се оценява в контекста на специфично българските гадености, тоест в контекста на националната ни съдба с нейните превратности. Той не иска изолирането ѝ от развойните тенденции на европейската литература, но решително се противопоставя на неуместно приписването, на това, което според него е чуждо на духа ѝ. И на това, което, претендирайки уж да бъде европейско, уж да бъде като проблематика и тематика „по-философско“, е по своята същност маниерничене, текст, който не вълнува и не убеждава. За Бадев само талантът на твореца не е достатъчен, за да се появи значимата творба. За него голям творец е художникът с онези светогледни представи, заради които стихотворението или романът става нещо повече от изкуство. Стават очаквания извор на познание за мъчните въпроси на битието ни, придобиват измерението на истини-откровения за човека и времето с неговите провокации и издевателства. „Отношението на писателя към света, т. е. мирогледът на писателя, твърди Йордан Бадев, е важен и ценен не толкова като проекция на личната му природа или като свидетелство за личните му разположения, колкото като напълствено светило за ония, които го четат и познават. От това гледище въпросът, дали един писател показва в творбата си установено отношение към големите въпроси на живота, е по-малко въпрос за художествени достойнства, отколкото за обществена служба. Ако с дарованието си да претворява външния свят във висш художествен свят писателят преди всичко вълнува и радва, с погледа си към живота той убеждава и води.“ И другото, което казва критикът в тази насока: „Писателят с егоцентрична природа, който гледа на делото си не като на висша служба с обществена основа, а като на първичен процес за себеизказване, не може да има постоянен и задълбочен поглед към света. Чрез талантлив художествени внушения той може да стигне до силата на вълшебник и никога до могъществото на водач. Когато животът свърне в пътища, при които му са потребни повече напълствени идеи и вяра, отколкото радост, писателят егоцентрик остава неминуемо в сянка. Защото по жизнени въпроси, които вълнуват обществото и погълщат вниманието и грижите му, той е показал вече нехайно, погрешно или дори порочно отношение. Противно на зрял и установен поглед към тия въпроси, той показва едно случайно и

произволно отношение, което неизбежно се чути в идейни и нравствени противоречия. Липсата на мироглед в такива случаи очевидно сочи противобщественост, която предизвиква известна студенина понякога и открита анатема към писателя.“

Има нещо привлекателно в Бадевия възглед за писателя като водач, като ориентир, който ни помага в драмата на времето. С това, че критикът отдава толкова голямо значение на мястото на твореца в живота, той ни подсеща и за Пенчо-Славейковото разбиране за твореца, който като озарен дух и самопостигнала се личност върви пред простосмъртните, за да им помогне да стигнат по-далеч от наличните тривиалности на живота. Днес писателите обаче, повечето от тях, май не гледат така на себе си. И читателят май не ги възприема като водачи. Не че литературата, ако действително е първокласна, не може повече да ни води до познанието, но човекът стана прекалено забързан и скептичен и той рядко ще потърси опора в прозренията на поезията или романите. Постмодерното ни време отхвърли идеята за безусловния авторитет с неговите безусловни истини и повели. Днес, когато в изкуството „всичко е позволено“, и когато станала прекалено относителни отколешните понятия и възгледи, излезе на преден план „утилитарната активност“ (Муние). Интелектуалецът и писателят сякаш престанаха да бъдат фигури с предишната си значимост в обществото. Други са фигурите, на които се отдава значение. Но това, така важно като проблем, тук го отбелязвам само мимоходом.

Йордан Бадев е критик от друго време. След Първата световна война животът у нас е в криза. Бадев пише на тази тема небеднож. Обяснимо е защо той възлага важна роля на твореца и защо изисква последният, бидейки талант и характер, да бъде с едно активно съпричастие към проблемите на времето и обществото. У Бадев, който с тревога наблюдава негативните тенденции в европейския и българския живот, наистина го има трайното убеждение за голямата значимост на творците, притежаващи качества да убеждават, да насочват и да внушават положителни смисли. Бих казал, че у Бадев нещо ни напомня и за нагласата на възрожденския будител, който иска литературата да пробужда и да спомогне за култивирането у човека на повече отговорност пред живота и обществото. Затова той упреква писателите за тяхната „жалка колебливост“ във времена на изпитания, за непостоянното им и невинаги отговорно отношение към „жизнените обществено-национални въпроси“. Кое му дава основанието за този упрек? Ще го разбе-

рем от следния цитат: „Върху измъчения образ на нова България времето непосредно след световната война вдълба най-дълбоките страдалчески бръчки. То бе време на повсеместно морално, идейно и обществено разяждане. Посърнали бяха надеждите за народна добродетел, сломена бе волята за живо творческо дело, отпущен бе буен и мътен порой на едно бунтарство, в което, размесено и с променчиво първенство, се изясняваха и кръстосваха идеи за ново строителство и инстинкти за грабеж и разрушения – трагична и неизбежна съдба на победените. Естествено е, че това мътно и страшно време, при което България бе на самия ръб на тъмна пропаст, привлече към себе си мисълта и сърцето на мнозина български писатели. Създаде се наистина цяла литература около тия усилни години – една литература, която в голямата си част е повече характерна със съдържанието си, отколкото ценна като изкуство. Мнозинството от писателите гледаха на събитията, повлечени от тяхната вълна, и, разбира се, в творбата им ще видите повече обществена предумисъл, отколкото художествена обективност. Други загледаха събитията от брега на по-късно време, когато атмосферата се бе поразведрила, мътилката се бе поутила, но и в техните творби висне сянка на колебания, на безнадеждност. Писатели с установено име писаха романи със съвсем неустановен поглед към вчера, към днес и към утре. Размесом се виждаха носталгични погледи наясно и угоднически поклон наляво. Малцина остават упорито на предишните си позиции, неколцина минават открито на нови, мнозинството увисват някъде по средата, разкрачени между дясно и ляво.“

Мисълта на Бадев се отнася до главното в убежденията му на човек и творец. А то е в неговия хуманизъм, в умерения му, но последователен консерватизъм, който отхвърля всеки екстремизъм, независимо дали той ще го види в нечи творчески дирекции или в някоя идеология. За Бадев човекът струва повече от идеологиите, които са винаги временни. За него родината е сакрално понятие, което не търпи еднозначните и повърхностни тълкувания на класово и партийно интонирани учения. Бадев не е кабинетен човек, заседнал сред уютта на онова индиферентно съществуване, което не е повече за моралната и социалната нищета в обществото. Тъкмо обратното. Йордан Бадев вярва в човечното у човека, което може да направи живота по-стойностен. Ако има престъпления, казва ни го той, те са „плод на несъвършените форми на обществеността“. „Не с насилие, не със зло, а с блага дума, със светлината на убеждението и по не-

бесния път на състраданието може да се претвори злото в добро у отделния човек и в обществените отношения.“ Това са думите, с които критикът преценява жизнената философия на Стилиян Чилингиров. Но с тях може да се прецени и Бадевата жизнена философия. За него се отнасят и думите, с които той говори за Димитър Подвързачов: „Но Подвързачов гледаше на света не през книги и брошури, не и по предписания на партийни ръководства, а със собствените си очи, с ума си и със сърцето си. И разбираше простичко и искрено, че без любов към близката му земя, оная, която те е откърмила, и която, откакто свят светува, людето именуваат родина, не е възможно никакво народно благополучие.“

И обичаше Подвързачов българската земя с цялото си съществуване, с кръвта си и се рагваше с радостите ѝ, и страдеше със страданията ѝ, и я кореше в лицето на недостойни синове, когато я поведоха по грешен път, и бранеше мъжки, когато чужди я нападаха.“

Допускам, че и днес някой ще се опълчи срещу разбиранята му, тъй като в тях го няма намерението за революционно преустройство на живота. Но защо да го виним? Други са неговите убеждения, съвсем чужди на утопизма в мисленето на онези, които призовават за насилствено постигане на вечната правда. Бадев е така чужд на идеята за едно ново време, което, както пише Лешек Колаковски, ще даде „легитимност на всички видове вандализъм“. Той не вярва в онези „месуански очаквания“, които, пак според Колаковски, „предоставят правото да се използват всякакви средства и всяка форма на насилие, за да бъде постигнат бъдещият златен век“. Съдбата ще пощади гонящите мнозина с неговите разбираня. Но Бадев ще го убият, защото повече от всеки друг пише какво не трябва да се случи. Пише го с куража на онези, които обичат истината и живота, за да не позволят тяхното дискредитиране. С този кураж той пише и критическите си работи, което ще накара Владимир Василев да нарече творческата му дейност „едно дело на кураж“. Кураж, защото Бадев отстоява решително своите разбираня. Кураж, защото умвърждава или критикува, без да се интересува дали сътвореното е от „ляв“ или „десен“ писател. И той като Владимир Василев търси в съответното произведение преди всичко изкуството, търси онова, което е плод на творческото начало, а не продиктуваното от политическите убеждения на автора. Той има кураж и когато говори неведнъж за нищетата на съвременния нему живот: „Нашата политическа история гъмжи от

Големановци, особено през последните две десетилетия.“ „И сега мнозина политически мъже биха познали нещо от себе си в моралната карикатура на Големанова.“ „Едва ли има в българската история време на толкова морална тъпота, идейна безпътница, липса на национален и обществен идеал, липса на вяра в звездата на племето, власт на невежеството и на тъмните инстинкти, както нашето.

На основата може би на кризата, която обрича хората на недоожждане, вилнее друа криза, която опустошава душите и която по разни пътища и в различни гримаси е проникнала във всички обществени, стопански и културни слоеве в страната.“ Това са все думи на Бадев и той не се тревожи, че констатациите му може и да не се харесат никому. Не се плаши и дали ще го укорят, когато пише положително за един роман на „левия“ Георги Караславов. Защото, пак ще го изтъкна, такова е критическото му кредо. Според него: „Да се налага най-после на изкуството да преобразява живота по начин, удобен за целите на една партия или на едно съсловие, значи да му се отнеме възможността да бъде правдиво.“ И критиката, за да бъде правдива, смята той, трябва да отхвърли подобни правила. Тя, независимо дали е литературна или критика на общественика, на мислещия въобще човек, разтревожен заради социалните или моралните пропадания в социума, трябва да бъде като изкуството на свободния творец – необвързана от тясно съсловното и партийното.

От 1931 г. насетне Бадев е във вестник „Зора“. И поместеното там говори за дейността му на ценител, който нещо преценява книги, театрални постановки, изложби... Който посяга и към перото на журналиста, за да реагира на това, което става у нас и в чужбина. Бадев пише за московските процеси, погубили онези, от които Сталин вече се е отказал. Пише за издевателствата спрямо руската литература, от която се иска да сътвори една неправдоподобна реалност. Съзнателно посочва приликите между режимите в Берлин и Москва. Недвусмислено подчертава несъгласието си с тоталитарния контрол върху културата в Германия и съветска Русия. Според него сходствата между двата режима довеждат и до еднакви последствия: „Какво е видно – една прилика по същество, която предизвиква еднакви последици: най-напред изгнание – Томас Ман, Хайнрих Ман, Стефан Цвайг, Алберт Кер, Райнхард и др. от Германия; Бунин, Куприн, Балмонт, Мережковски и др. от Русия и после – униформиране на всички, които се поддават на партийната дисциплина.“ По-късно, по време на страшния обрат в историята ни, когато

идва времето на „Народния съд“, същият онзи писател, който бе смятал Бадев за приятел, ще каже и това: „Печатът беше зверски; човек не можеше да каже не само това, което мисли и което желае, но и най-елементарното нещо, което е позволено на всеки човек да каже.“ Все така облаган от волята да се адаптира колкото се може по-бързо към новите обстоятелства, той ще продължи: „Всеки, който излизаше да каже нещо, беше изпращан там, където се изпраща труп, а не човек...“ Много може да бъде покварата и в сърцето на един иначе даровит писател. Неведнъж е било така при писателите, наши или чужди. Тъжното е, че безкористният Бадев не само е изтъквал заради таланта му този писател, но и го защитава, когато искат да забранят юбилея му. И че така му се отблагодаряват – с лъжа и цинизъм. Защото е цинично да говориш за „отрицателната“ роля на Бадев и за това, че „печатът беше зверски“.

„Винаги съм се питал каква бе неговата вина – пише синът му Бойко Бадев в своите спомени. – Две големи и силни чувства движеха живота и отмерваха делата на баща ми. Любов и омраза. Любов към родната земя и към една многострадална, откъсната след две нещастни войни частица от снагата ѝ и омраза към една зловееща обществена система, защото я познаваше. Чувства, които се смесваха и зависеха едно от друго, но винаги се уталожваха и пречистваха през огъня на безкористна, критична мисъл и се изстъпваха в съвестта му като високи, трайни истини. Те сгряхаха душата му с вяра за добрата съдба на родината и му даваха сили да ги отстоява.“ И Бадев наистина ги отстоява до момента, когато той, според спомена на неговия син, пошепнал: „С България е свършено!“

Любовта към родината ще накара Бадев да напише мемоарната си книга „От ранно детство“ и книгата си за Даме Груев. Заради тази любов неговият брат ще загине като борец за свободата на Македония, а борец ще бъде и той. На македонското дело Бадев посвещава много усилия, поради което ще го признаят като видна фигура в движението. Но щом започва братоубийствената война в него, той се дистанцира, отказвайки предлагания му ръководен пост. Посегнете към мемоарната му книга. Носталгия, толкова обич към поробения роден край и словото на художника, възкресяващ вълнуващо отминалите времена на младост и надежди, на героизъм и мъченичество. Такава е книгата му за Македония и такава е онази – за героичния живот на Даме Груев. Сега си мисля, че и тези творби сигурно са дали някога повод да го ругаят като „великобългарски шовинист“.

Мислейки си пак за неговата критика, ще спомена за уменията му да улови най-характерното за поетиката и въобще за своеобразието на съответния творец. Лаконичен, но и така точен в съжденията си, Бадев сътворява портретите на своите обекти така, че те остават трайно в съзнанието ни. Той разполага творчеството на писателите в динамичното пространство на литературата така, че да го тълкува в контекста на предишното и сегашното, на преодоланото и новото в полето на идеите и художествените търсения. Вземте му са много точни. Те претеглят за критическа прецизност тежестта на пропуските и постиженията. Бадев има поглед за най-същностното в нагласата на твореца, разбира защо е трябвало в хода на своето развитие да се откаже от неприсъщото му. Стимулира дискретно, но и аргументирано онези творчески търсения, към които писателят е предразположен, но още не ги е превърнал в доминанта. Бадев пише с една и съща проникновеност за прозата и поезията. Запомнящи се са неговите възгледи за поезията ни след Първата световна война, едно неспокойно и драматично време, когато напират и онова новаторство, което според Бадев повече провокира с формата си, отколкото със съдържанието си. Как да се съгласим с твърденията на онези, които го погубват, че пише за незначителни творци? Нещо повече, че той не пести хвалебствията си за писателите на реакцията. Ами вижте авторите, на които прави критически портрети в „Скици на живите“. Кой от тях е незначителен? Кирил Христов ли, Багряна и Разцветников ли, Стаматов, Йовков и Константин Константинов ли, но да не ги изброявам всичките. Прямо кого не е обективен, за да посочи вярно сполуките и неговите минуси. Такъв е той и когато пише за приятеля си Димитър Шишманов, също осъден по-късно от „Народния съд“. С почти всичко, което твърди за нашите поети и белетристи, непременно ще се съгласим. Значи съжденията му издържат проверката на времето. Те са в съзвучие и с днешната ни преценка, не по-малко вискателна от Бадевата и напълно свободна от идеологическите предубеждения. Следователно изводът е, че става дума за критик, който не се е появил напразно в литературата ни. Запознат добре с живота му, всеки ще направи извода си, че и той не е бил напразен. Споменът за него също е необходим. Ще ми се да вярвам, че и други мислят същото.

Книгата излезе през 2010 година (Изд. център „Боян Пенев“) в поредицата „Другата българска литература на XX век“.